

קהילות בשיח

יום לימוד עולמי לזכרו של הרב זקס זצ"ל
כ' חשוון תשפ"ב • 25-26 אוקטובר 2021

A PROJECT SUPPORTED BY THE RABBI SACKS LEGACY TRUST

דת ומדע

ברוכים הבאים לקהילות בשיח (Communities in Conversation): יום לימוד עולמי לזכרו של הרב זקס זצ"ל. קהילות סביב העולם יבואו יחד היום ביארצייט (יום השנה לפטירתו) של הרב זקס, לזכור את ההשפעה של הרב על העולם היהודי ומעבר לו, וללמוד משהו מתורתו. הנושא והמקורות המצורפים, אשר נבחרו על ידי הקהילה שלכם, עוסקים באחד הנושאים שילמדו בקהילות שונות היום סביב העולם. הלימוד מוקדש לעילוי נשמתו של הרב זקס.

כל המקורות בעברית בדף מקורות זה נלקחו מספריו של הרב זקס. כל הזכויות לחומרים אלו שייכים להוצאת ספרים קורן, אשר באדיבותם ניאותר להתיר את הפצתם כאן.

INTRO VIDEO

Does Scientific Knowledge Contradict Religious Belief?

VIDEO TRANSCRIPT

Scientific knowledge doesn't contradict religious belief, and I believe, religiously, that it can't contradict religious belief because the God of Revelation, the God we encounter in our sacred texts, is also the God of Creation. So one way or another, there is a kinship, a substantial coexistence between the world of science and the world of religion. But they really are very different worlds.

The way I put it is: science takes things apart to see how they work, religion puts things together to see what they mean. And those are different mental functions. They even use different bits of the brain.

One of the really most interesting points though, is that religion can affect the way we understand science and the other way round, science can affect the way we understand religion. We know that Charles Darwin personally found his theory of Natural Selection incompatible with his faith as a Christian. But I think 150 years on we can see that Darwin unintentionally and perhaps unwittingly hit on one of the most beautiful religious truths ever discovered, which is that the Creator made creation creative. That's what Darwinism is.

So here you have science allowing us to see that God isn't quite as simple as we thought He was. In fact, God turns out to be much more like a gardener and a teacher than what 18th century thinkers thought He was, namely a mechanic, a clockmaker. So, science does cause us to adjust and refine our religious beliefs and make them much more interesting, I think.

שאלות לעיון והעמקה

1. מה מבסס את התפיסה שדת ומדע עומדים בסתירה ומחלוקת האחד כנגד השני?
2. באיזה אופן חלוקים הדת והמדע בבואם לבחון ולהבין את העולם?
3. אלו שאלות ייחודיות שואל המדע, ואלו שאלות ייחודיות שואלת הדת?
4. מדוע יש צורך לקחת בחשבון הן את השאלות ששואל המדע והן את השאלות ששואלת הדת?
5. כיצד שילוב של השקפות דתיות ומדעיות לתוך החיים, כפי שמבטא זאת הרב זקס, יכול להשפיע באופן פרקטי על חיי היום יום?

מהאוניברסלי לפרטיקולרי בתורה

מבנהו הסיפורי של התנ"ך חריג ורב־משמעות. נושאו העיקרי של סיפור המקרא כמכלול הוא עם ישראל, צאצאי אברהם ושרה. ובכל זאת התורה מתחילה לא באברהם, אלא בארכיטיפים האוניברסליים של האנושות. אנו פוגשים תחילה את אדם וחווה, את קין והבל, את נח והמבול, את מגדל בבל ובניו. אף לא אחד מאלה עברי, ישראלי או יהודי. הם אנו, בגרעין האוניברסלי שבנו: פיתוי וחטא, יריבות אחים ואלמות, היבריס והרצון להיות כאלוהים. רק אחרי המבוא הזה מצמצמת התורה את שדה הראייה ומתמקדת באדם אחד, במשפחה אחת, ולבסוף באומה אחת ובייעודה הייחודי.

התורה היא טקסט פרטיקולריסטי, אך היא מתחילה ביסודות האוניברסליים של טבע האדם. האם רק מקרה הוא? האם אחד־עשר הפרקים הראשונים בספר בראשית, מאדם עד אברהם, הם רק מבוא לתולדות עם הברית, או שהסיפורים הללו חשובים בפני עצמם, כומסים איזו אמת נצחית שהתורה רוצה להנחיל לנו?

מכל מקום ברור לחלוטין שהתורה מספרת את סיפורן של שתי בריתות ולא אחת. הברית הראשונה, ברית נח שנכרתה עימו אחרי המבול (בראשית ט), חלה על כל האנושות. לא כן הברית השנייה, עם אברהם וצאצאיו (בראשית יז). זוהי בריתו של עם אחד, העם שכעבור מאות שנים, בהר סיני, ירחיב אלוהים את בריתו עימו למסכת מפורטת של תרי"ג מצוות.

ליהדות מבנה כפול. יש לה ממד אוניברסלי וממד פרטיקולרי, ואין הם שוללים זה את זה. לאלוהים יש מערכת יחסים כללית עם כל בני האדם, ומערכת יחסים מיוחדת עם בני ישראל. רבי עקיבא ביטא זאת בפשטות ובנוי במימרתו המובאת בפרקי אבות: "חביב אדם, שנברא בצלם... חביבין ישראל, שנקראו בניו למקום".

בלשון עתיד, עמ' 197-198

שאלות לעיון והעמקה

1. מדוע לדעתך התורה מתחילה ביסודות האוניברסליים של טבע האדם?
2. מה משמעות הקביעה שהתורה הינה "טקסט פרטיקולריסטי"?
3. כיצד אבחנו זו יכולה לסייע לנו להבין את ההבדל בין התורה והדת למדע?

תורה וחוכמה: ידע פרטיקולרי ואוניברסלי

יש לנו אפוא אונטולוגיה (תורת היש) דואלית: שני אופנים של הוויה. אך גם באפיסטמולוגיה (תורת ההכרה) מציעה היהדות דואליות. ישנן שתי דרכי ידיעה. האחת קרויה "חוכמה", והאחרת "תורה", מילה שמובנה "הוראה" על כל משמעויותיה: לימוד, הנחיה וחוק. ההבדל בין חוכמה לתורה הוא ההסבר למימרת חז"ל "אם יאמר לך אדם 'יש חכמה בגויים', תאמין... 'יש תורה בגויים', אל תאמין".

בלשון עתיד, עמ' 205

הינה לנו ההבדל בין שני סוגי הדעת. החוכמה היא האמת שאנו מגלים; התורה היא האמת שאנו נוחלים. החוכמה היא המור־שת האוניברסלית של האנושות; התורה היא מורשתו המיוחדת של עם ישראל. החוכמה היא מה שאנו משיגים בזכות היותנו עשויים בצלם אלוהים; התורה היא מה שמדריך את היהודים כעמו הנבחר של ה'. החוכמה נרכשת בראייה ובהסקת מסקנות; התורה מתקבלת בהקשבה ובהיענות. החוכמה אומרת לנו מה יש; התורה אומרת לנו מה ראוי שיהיה. החוכמה עניינה עובדות; התורה עניינה מצוות. החוכמה מניבה חוקים מדעיים תיאוריים; התורה מניבה חוקי התנהגות נורמטיביים. החוכמה עוסקת בבראיה; התורה מושתתת על ההתגלות...

אנו יכולים אפוא לקבוע כי לחוכמה מקום נכבד בתפיסת העולם היהודית. יש לה ערך דתי. היא מתת האל. אנו יכולים אפילו להסתכן בהגדרה דלהלן: החוכמה היא מה שמאפשר לנו להבין את העולם כפרי יצירתו של אלוהים (מדעי הטבע) ולהבין את האדם כברייה העשויה בצלמו (מדעי הרוח).

בלשון עתיד, עמ' 207-208

שאלות לעיון והעמקה

1. מה אנו יכולים להפיק מ"חוכמה", שלא ניתן להפיק ב"תורה"?
2. מה אנו יכולים לקבל מ"תורה", שלא ניתן להפיק ב"חוכמה"?
3. לשיטתו של הרב זקס, האם יהודים צריכים ללמוד ולקדם את ה"חוכמה"? מדוע?

השותפות הגדולה

אבקש לטעון שאנו זקוקים לדת ולמדע גם יחד; שהם מתיישבים זה עם זה, ואפילו יותר מכך. ממש כמו שתי העיניים שלנו, הם מספקים שתי נקודות תצפית שבלעדי אחת מהן אי אפשר לתפוס את העומק של עולמנו התלת־ממדי. המתח היוצר המתקיים בין השניים הוא אשר שומר על שפיות דעתנו, ומאפשר לנו להישאר מעוגנים במציאות הגשמית בלי לאבד את רגשותנו הרר חנית. בזכותו אנחנו בני־אדם ריאליים – והומניים.

הסיפור שיסופר פה הוא סיפורה של התודעה האנושית, ויכולתה לעשות שתי פעולות שונות למדי. האחת היא היכולת לפרק דבר למרכיביו ולראות איך הם פועלים יחד. השנייה היא היכולת לצרף כמה דברים יחדיו כך שיספרו סיפור, ולצרף אנשים יחדיו כך שייצרו מערכות יחסים. הדוגמה הטובה ביותר ליכולת הראשונה היא המדע, וליכולת השנייה – הדת.

המדע מפרק דברים כדי להבין איך הם עובדים. הדת מצרפת דברים כדי להבין מה הם אומרים. אפשר לומר, בלי להיכנס לפירוט נירולוגי, שהפעולה הראשונה נעשית בעיקר במחצית השמאלית של המוח, והשנייה קשורה יותר לזו הימנית.

שתי מחציות המוח, ההמיספרות – להבא נקרא להן לפעמים, לשם קיצור, המוח הימני והמוח השמאלי – חיוניות לנו, אבל הן שונות זו מזו מאוד. המוח השמאלי מצטיין במיון ובניתוח של דברים. המוח הימני מטיב ליצור יחסים עם אנשים.

השותפות הגדולה, עמ' xii-xiii

אלא שיש הבדל בין חכמה לתורה. החכמה אומרת לנו מהו העולם. התורה אומרת לנו מה העולם צריך להיות. החכמה עניינה הוא הטבע. התורה עניינה הוא הרצון. היא עוסקת בחופש האנושי ובבחירה ובדרך ההתנהגות שאלוהים קורא לנו לנקוט. הח' כמה עוסקת בעולם שאלוהים יוצר. התורה עוסקת בעולם שאלוהים קורא לנו ליצור, תוך שאנו מכבדים את הזולת הנושא אף הוא את צלם אלוהים, ומיישמים את החופש שלנו בדרך שלא תשלול מאחרים את החופש שלהם.

השותפות הגדולה, עמ' 59-60

שאלות לעיון והעמקה

1. כיצד המדע משקף דוגמא לחשיבה בעזרת צידו השמאלי של המוח, ואילו הדת משקפת דוגמא לחשיבה בעזרת צידו הימני של המוח?
2. מדוע שתי ההשקפות הללו על העולם חשובות?
3. עם איזו משתי ההשקפות אתם מתחברים יותר?

כדי לשנות את העולם יש להבינו

בלי התורה איננו יכולים להבין את הסיפור היהודי. אבל בלי החוכמה איננו יכולים להבין את הסיפור האנושי. כפי שהסברתי לעיל, יש שלושה רכיבי יסוד באמונת ישראל: בריאה, התגלות וגאולה. הבריאה היא יחסיו של האל עם היקום. ההתגלות היא יחסיו של האל איתנו. והגאולה היא הדבר המתרחש כאשר אנו מחילים את ההתגלות על הבריאה, את מילותיו של האל על עולמו. איננו יכולים להחיל את התורה על העולם כל עוד איננו מבינים את העולם. בלי שנבין את הבריאה לא נצליח להביא לידי גאולה.

בלשון עתיד, עמ' 212

יהדות שהנתתה מהחברה היא יהדות שלא תצליח להשפיע על החברה. היא תחיה ותשגשג ותפרח מאחורי חומות המגן הג' בזהות שבנתה לעצמה, אבל לא תדבר אל האנשים המתמודדים עם אותן מציאויות עצמן שהתורה נועדה מראשיתה לענות להן: עוני, חולי, עוול, קיפוח ושאר פגיעות בכבוד האדם. במקרה הטוב, האנשים המעורבים בדעת עם העולם ובו בזמן גם שומרים אמונים ליהדות יהיו בעלי אישיות משועתת, ויקשה עליהם לשלב בין שני חצאי הווייתם, שכן התורה והחוכמה אינן משתלבות בימינו. הם יחוו את הנזק המוחי שהזכרתי בתחילת הפרק.

לבריאה ולהתגלות יש יוצר אחד. בשיאו של יום הכיפורים, בסיום תפילת נעילה, מכריזים שבע פעמים 'ה' הוא האלוהים': האל המתגלה הוא האל הבורא. היהדות היא קריאה מתמשכת לריפוי השבר שבין הבריאה להתגלות, בין העולם כפי שהוא לבין העולם שראוי שיהיה. לשם כך נדרשות גם תורה וגם חוכמה.

בלשון עתיד, עמ' 213

שאלות לעיון והעמקה

1. אלו טיעונים מועלים כאן לעידוד לימוד מקצועות חול ולימודים אקדמיים, ולא רק תורה?
2. מה המשמעות של תובנות אלו אופן החינוך שאנחנו צריכים לאמץ עבור עצמנו ועבור ילדינו?

גבולות המדע

המדע כשהוא לעצמו אינו יכול להסביר את כבוד־האדם, כי כבוד־האדם מושגת על החופש של האדם. החופש הוא מושג המצוי מחוץ להישג ידו של המדע. המדע אינו יכול לאתר את החופש כי העולם המדעי הוא עולם של יחסים סיבתיים.

אכן איננה חופשית ליפול או לא ליפול. ברק אינו יכול לבחור מתי להכות והיכן. חוק מדעי קושר תופעה פיזיקלית אחת באחרת בלי התערבותם של רצון ושל בחירה. מדע התנהגות האדם, בשבתו כדיסציפלינה מדעית, מתכחש במובלע לחופש שבהתנהגות האנושית. כך בדיוק טענו שפינוזה, מרקס ופריוד: החופש הוא אשליה. אבל אם החופש הוא אשליה, כזה הוא גם כבוד־האדם, שהרי הוא מושגת על החופש. המדע יכול רק לבטל את קדושתו של האדם, ובכך הוא פותח את השער לחילולו.

בנקודה הזאת אמור קולו של המוסר - אותו קול שנחלש עוד ועוד בחמישים השנים האחרונות - להתערב ולהסביר במפורש מדוע האדם ייחודי, ומה עליו לטפח ולשמר בשנים הבאות.

מוסר (Morality will be published in Hebrew in 2022 by Maggid, an imprint of Koren Publishers)

כמובן, עולם החוכמה הוא אזור סכנה. מעטים מדי אנשי מדעי הטבע ומדעי הרוח המכירים בהבדל בין עובדה לבין ערך, בין חוכמה לתרבות. במדעי הרוח אולי בלתי אפשרי להפריד לגמרי בין השניים. האם אפשר לקרוא את הומרוס, את דנטה, את מילטון או את ת"ס אליוט בלי להיכנס לעולמם הרוחני, לשילוב רווי־התרבות שלהם בין עובדות לערכים אשר עשוי להיות רחוק מערכי היהדות - להציב להם חלופה, להיות חתרני כלפיהם, או אף גלות כלפיהם עוינות?

המדע עלול בקלות להפוך למדענים, האמונה שמדדים מדעיים הם כל אשר ישנו. מטריאליזם, דטרמיניזם, ביהביורזם, דרוויניזם: כל אלה הם צורות לא של מדע אלא של מדע־ההופך־למטפורזולמיתוס, דוקטרינות המתיימרות לקבוע אמת המשתרעת הרבה מעבר לממצאים שהן מציגות. אכן, המפגש עם החוכמה לעולם אינו נטול סיכון. אפילו הרמב"ם, גדול אנשי ההלכה וההגות היהודים שנכנסו אל פרדס החוכמה, היה לדעת רבים אפלטוני מדי בהשקפתו על פוליטיקה ואריסטוטלי מדי בתפיסתו המטפיזית.

בלשון עתיד, עמ' 214

שאלות לעיון לסיכום

1. מה הסכנה התמונה בלימוד מדע בלבד?
2. מה הסכנה התמונה בלימוד תורה בלבד?
3. כיצד אנחנו יכולים להבטיח איזון בריא בין תורה (ודת) למדע בחיים שלנו?